

© Бондар Л. В.

Бондар Л. В. – пошукач кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 37.012:101

ЩАСТЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ФЕНОМЕН

В статті пропонується наукове пояснення поняття щастя в контексті філософії освіти. Показано, що даний феномен є корелятом стабільності та цілісності як світу екзистенції особистості, так і освітньої галузі зокрема.

Ключові слова: феномен щастя, освіта, особистість, гедонізм, утилітаризм, оптимізм.

В статье дано научное объяснение понятия счастья в контексте философии образования. Показано, что данный феномен является коррелятом стабильности и целостности как мира экзистенции личности, так и образовательной отрасли в частности.

Ключевые слова: феномен счастья, образование, личность, гедонизм, утилитаризм, оптимизм.

This article gives us a scientific explanation of happiness in a context of philosophy of education. It shows that this phenomenon is a correlate of stability and unity of both world of person's existence and educational sphere.

Keywords: phenomenon of happiness, education, person, hedonism, optimism.

Нові реалії становлення і розвитку філософії освіти вимагають переосмислення світоглядних, методологічних, концептуальних підходів до особистості, її внутрішнього «Я» та набуття нею гармонії із зовнішнім світом. Система освіти як соціокультурний феномен окреслює потребу в принципово новій духовній, мисленнєвій, психоемоційній, енергоінформаційній стратегії творення особистості.

Сучасне українське суспільство різними шляхами намагається зберегти людину в біосоціальному плані, розкрити її потенційні можливості. Освіта ж, прогножуючи завтрашній день через творення особистості сьогодні, закладає ще й основи ноосферного мислення, прогностичної дії, філософської екзистенції задля збереження і себе, і всього людства, задля поступу вперед. Тому важливим питанням є проблема Людини та її існування – не лише як особистості, індивідуальності, суб'єкта освітньої взаємодії чи впливу (учня – вчителя, наставника); не тільки як продукту соціальної дійсності (технолюдини; протолюдини; «людини, яка спішить» і т.п.); не стільки всебічно гармонійної та розвиненої, гуманної особистості. Нас цікавить феномен «людини щасливої» в освітньому просторі, яка при всіх її потенціальних можливостях на повноту самовираження має ужитись зі швидко змінюваним, інформаційно насиченим, нестабільним світом. Якою вона повинна бути? якими знаннями має володіти? на що сподіватись і як діяти? І взагалі, чи можливе і доцільне це в освітніх умовах сьогодення? Ці питання і обумовили мету нашої статті: осмислити поняття щастя в контексті філософії освіти та розкрити основні напрямки його сутнісних проявів.

Аналіз досліджень свідчить (В. Андрущенко, І. Бех, І. Кадієвська, В. Лутай, В. Малахов, С. Пролєєв, М. Романенко, В. Табачковський та ін.), що однією із проблем особистості є формування адекватної як зовнішньої так і внутрішньої поведінки, навичок позитивної внутріпсихічної діяльності, вміння спілкуватись із самим собою та іншими, вести пошуки і усвідомлювати своє місце в світі та налагоджувати відносини з ним, співвідносно до своїх ціннісних установок та орієнтацій. Відсутність таких якостей та вмінь призводить до розбалансованості особистості, порушення її цілісності, можливості оцінити себе внутрішньо і зовнішньо, так і смислотиттєвого простору, світу, який стає проблематично «присвоїти» і взагалі сприйняти. А це призводить до нестабільності, нерівноваженості всієї системи освіти, людського соціуму і людини в ньому. Тому одним із завдань нашої статті є розкриття феномену щастя в різних аспектах наукових знань: філософії, етиці, психології через призму освітнього буття.

Численні дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених феномену щастя, відзначають багатомірність його сутнісних проявів. В зв'язку з цим, виникають певні труднощі в експлікації даного поняття, недарма воно залишається предметом дискусії, починаючи з епохи Стародавнього світу і аж до наших днів. Зазначимо, що у філософській рефлексії, починаючи з часів Сократа і Платона, не було однозначної відповіді на його сутність. З ідеї щастя виходили епікурейці, які проповідували чуттєву насолоду і розгнuzданість. Цією ж самою ідеєю послуговувались циніки і

стойки. Виходячи з ідеї щастя, вступали в протиріччя послідовники однієї і тієї ж школи: перші епікурейці проповідували аскетизм, пізні – свободу чуттєвості. Щастя ототожнювалось то з найвищим благом, то з добродійністю. Прибічники гедонізму, утилітаризму трактували добродійність як засіб досягнення щастя, де чуттєві задоволення, користь, вигода обумовлюють успіх його творення. Тому в більшості вважали, що щастя суб'єктивне: кожний щасливий по-своєму. Один шукає щастя в насолоді мистецтвом і науками, інший – в чуттєвих задоволеннях; одні бачать щастя в служінні близьким і рідним, другі – в насильстві над іншими, – і кожен думає, що він правий. Традицію етичного евідемонізму – щастя як найвищого людського блага – вслід за древньогрецькими філософами, розвивають мислителі середньовіччя та доби Відродження аж до епохи Модерну.

Відхід від канонів моралі в поясненні феномену щастя здійснив у своїх працях І. Кант. Щастя, як він вважає, це природна мета, ціль людини, не пов'язана з моральними принципами і установками. Наділивши теоретичний і практичний розум специфічними властивостями, він вважав, що теоретичний розум спрямований на пізнання навколишнього світу, тоді як практичний розум осягає сутність моралі, її цінностей і норм. Філософ зазначав, що «розум, присутній у всіх вчинках людини, за всіх часових обставин залишається однаковим, але сам він не перебуває в часі і не опиняється... у якомусь новому стані, у котрому не був раніш; щодо того стану він є визначальним, а не визначуваним» [2, с. 330]. Кожен розум користується властивими лише йому методами пізнання – теоретичному властиво починати з «чуттєвого сприйняття» предметів і явищ навколишнього світу, а практичний розум має керуватися моральними, ціннісними нормами. Можна зробити висновок, що феномен щастя (за І. Кантом) – прерогатива теоретичного розуму, де суб'єктивні переконання морального порядку передбачають спрямованість свідомості на критерій добра, цінності і досконалості.

І. Мечников вважав, що вчення І. Канта зводиться до інтуїтивної теорії моральності. Вона заснована не на почутті симпатії та доброти, які спонукають нас робити добро ближнім, а чисто на почутті обов'язку. І. Кант не бачить ніякої заслуги людини, яка знаходить задоволення у служінні ближньому. Поступок стає моральним лише тоді, коли до нього спонукає саме почуття обов'язку. Природна запрограмованість людини на певні почуття несе в собі загрозу її соціальності. Таку позицію І. Канта критикував Г. Спенсер, вважаючи, що за таких умов світ би був «незручно заселений» («неудобно обитаем» - рос.). Як відомо, І. Кант зупинився на відомій формулі «Дій так, щоб принцип твоєї волі завжди міг служити одночасно основою всесвітнього законодавства».

На нашу думку, даний імператив І. Канта вчить співвідносити діяльнісно-вольову сферу особистості зі всезагальними моральними принципами і законами людства, які не тільки не входять в протиріччя з цією сферою, а й розширюють масштаб їх взаємотворення і взаємоспівтворчості. Особистість, загартовуючи свою волю в діяльності, не є сліпим виконавцем моральних норм і законів. І. Кант, заклавши в своїх працях основи сучасного світосприйняття європейця, викристалізовує «нове метафізичне розуміння основ моральних вчинків, віри, права, себто всього того, завдяки чому самоконститується особистість (персона), її практична самість» [3, с. 9]. А тому даний категоричний імператив Канта цілком вписується в контекст нашого дослідження: філософсько-освітнє розуміння щастя розширює сферу діяльнісного – практичного розуму.

Якщо етика шукає сутність щастя у балансі між добром і злом, у позитивах і конструктивах життя та існування людини, то психологія вивчає суб'єктивні стани душі індивіда, які об'єктивуються через сприймання, відчуття, мислительну діяльність, емоції, емоційні стани, переживання і т.п. В контексті даного викладу варто відмітити, що Піфагор скеровував людські думки про сенс щастя всередину себе: «Не бігай за щастям: воно завжди знаходиться в тобі самому». Тобто ідея «пізнай себе!», яка пізніше була розвинута Сократом та його учнями, була закладена ще в древні часи і має продовження до сьогоднішніх днів.

Демокріт, як і Піфагор, повернув рефлексію поняття щастя у внутрішній світ особистості, тобто світ людської душі, яка є об'єктом вивчення сучасної психології. «Щастя і нещастя – в душі» або ж «Щастя живе не в стадах і не в золоті. Душа – місце проживання цього демона», – стверджував він. Філософ вважав, що не тільки зовнішні умови відіграють роль у житті людини. На його думку, те життя щасливе, яке *відчувається* позитивно, коли людина внутрішньо задоволена. Демокріт пов'язував ці відчуття із ціннісними імперативами: головне в житті не те, що людина має, а те, **як** вона почувається, **що** відчуває при цьому. Тобто, психічне, внутрішньоприсуще, або, як він говорив, «гарний стан душі» детермінований не стільки умовами життя, скільки гармонією, пропорцією почуттів, відносним спокоєм. Підсумовуючи сказане, зауважимо, що суб'єктивний ідеалізм Демокріта скеровує особистість задивитись в себе, пізнавати свій внутрішній світ задля гармонійного світобуття

і світовідчування, вибудовуючи ці принципи на фундаменті цінностей особистості.

Сократ, Платон, а пізніше Аристотель, спрямували рефлексію поняття щастя в об'єктивний вимір філософського знання. Сократ казав: «Найщасливіша та людина, душі якої не торкнулося зло». Тобто вони вважали, що задоволення, а також удача і везіння – це природний наслідок, феномен, тобто зовнішнє, а не сутність щастя. Так, Аристотель, обстоюючи сентенцію, що людина щаслива не тому, що задоволена, а задоволена тому, що щаслива, – пропонує розглядати її як суб'єкт дії, яка повинна оволодіти, «присвоїти» те, що найбільш цінніше для її смисложиттєвого світу. Для Аристотеля аксіологічний вимір природи щастя не є вторинним. Він вважає, що коли для особистості найціннішим є знання, то щасливий той, у кого вони є; якщо цінною є діяльність, то щаслива людина діяльна.

В сучасному контексті філософії освіти ці підходи – діяльнісний, ціннісний і знаннєвий, на наш погляд, мають бути визначальними у формуванні концептуальних і методологічних основ сучасної освітньої парадигми. Адже, виходячи з цієї формули, якщо сутність щастя для особистості в знаннях, то задоволення, як прояв даної ціннісної сутності мають об'єктивуватись через дію, діяльність, працю, «сродну» працю і т.д. Тобто, необхідний третій чинник, складова, яка активізує, унаочнить, розкриє сутність двох попередніх. Такий трисдиний підхід, де з-поміж трьох освітніх факторів (діяльність, цінність, знання) один має бути активним, дієвим і спрямованим на «оживлення», активізацію двох інших є особливо значущим для філософії освіти сьогодення. Адже виділення якогось одного чинника в якості сутності щастя, але без урахування дієвості одного із двох цієї «триєдності» нівелює сенс щастя, тобто заперечує прояв задоволеності, відчуття, смисловідчуття цієї сутності.

До прикладу, візьмемо для розгляду загальновідому формулу щастя, запропоновану В.О.Сухомлинським – «серце віддаю дітям», де поняття «діти» визначається як найвища цінність, «серце» – феномен, акумулятор знань і «віддаю» – дія, освітня технологія, практика і т.п. Абсолютизація однієї із цих складових веде до краху всієї системи: знання, не базовані на цінностях і діяльності перетворюються на утопічні або ж агресивно-войовничі; пасивні цінності без знань перетворюються на реакційні, схоластичні; діяльність без ціннісних основ та знань стає волюнтаристичною, регресивною та антигуманною.

Підтвердження життєвості такого триєдиного підходу щодо філософсько-освітнього феномену щастя знаходимо у міркуваннях С.Кримського. Учений, розкриваючи інформаційні аспекти взаємодій у підвалинах буття, наводить приклад моделювання життя в комп'ютерах типу клітинних автоматів. За такого моделювання припускають, що поле дисплея – безкінечно клітчасте. Клітини можуть бути порожніми або заповненими, яких ще називають «організмами». Динаміка конфігурацій порожніх клітин і організмів підлягає трьом елементарним правилам: 1) організми, які перебувають в оточенні двох або трьох сусідніх організмів, – виживають; 2) якщо довкіл організму є більше трьох організмів або понад три порожні клітини – він гине – або від перенаселення, або від самотності; 3) якщо порожня клітина має сусідами рівно три організми, то вона заповнюється [4, с. 10-11]. Цих простих принципів достатньо для того, щоб на дисплеї виникало і еволюціонувало складне життя організмів, утворюючи різноманітні конфігурації (фігури-перевертні; фігури типу «чеширського кота»; фігури «глейдери» і т.п.) [5]. Отже, для розкриття життєвого потенціалу тріади «знання-цінність-діяльність» необхідна її цілісність, відкритість, інформаційність щодо особистості – того, хто зможе цю тріаду «поглинути», перетворивши її на внутрішню якість.

Заслуговує на увагу і міркування Аристотеля щодо задоволення і везіння, як складників щастя. Їх він називає неповним, неоформленим цілим. Ця теза наводить нас на думку, що ціле – не просто сума їх складових, як вважають представники сучасного філософського напрямку – холізму та синергетики. Адже стратегічний розвиток сучасної системи освіти спрямований на становлення єдиного синергетичного освітнього простору на основі інтеграції національних освітніх програм і стратегій у контексті універсальних загальнолюдських цінностей та ідеалів. Одним із орієнтирів при цьому – програма «Глобальна освіта з космічним баченням життя», розроблена на основі нової освітньої парадигми Всесвітнім центром виживання і проблем ХХІ століття при ООН. В її основі – синергетичний вимір реальності, взаємоперехід від диференціації знань – до їх синтезу, від редукаціонізму – до холізму[6].

Ми вважаємо, що даний підхід є досить продуктивним, якщо брати до уваги діяльнісний аспект у процесі навчання і виховання, де успіх залежатиме від цілісного взаємозв'язку мікро-, мезо- та макрорівнів взаємодії суб'єктів освітнього процесу. Такий трьохрівневий або полірівневий спектр передбачає в кінцевому рахунку покращення якості всього педагогічного процесу, адже він є

складником особистісно-гуманістичної стратегії нової педагогічної парадигми, яка передбачає і гуманістичне навантаження технологічних засобів її реалізації, для якої характерними ознаками є педагогічна допомога і підтримка; соціальний захист; діалогічність, творчо-пошуковий характер, поєднання традиції та інновації, гнучкий контроль і самоконтроль.

Як бачимо, ідея холізму спрямована на саморозвиток і самоорганізацію освітньої системи взагалі та особистості зокрема, тому вона не входить в протиріччя з тезою Аристотеля щодо задоволення і везіння як складників щастя в якості неоформленого цілого. Цілісний підхід в освітніх реаліях сьогодення є доволі актуальним, він оптимізує процес освітньої взаємодії, «зрівноважує незрівноважуване» (суб'єкта і об'єкта освітнього процесу), «рівняє нерівне» (за Г.Сковородою) – процеси розвитку і саморозвитку, організації і самоорганізації, творчості та співтворчості і т.п.

Філософська етика одним із основних завдань вбачає формування моральної свідомості і самосвідомості. Моральна оцінка і самооцінка, які є їх підструктурами, активують в людині такі моральні почуття, як сором, совість, каяття та інші. Відмітимо, що моральність визначається не лише кінцевим результатом, а й спрямованістю поведінки людини в цілому, яка здійснюється в залежності від мотивів, намірів, цільових установок і ціннісних орієнтацій.

Як зазначають сучасні науковці (В.Ільїн, А.Машенцев), в структуру моральної свідомості, поряд із категоріями моралі та ціннісними орієнтаціями, входять моральні почуття – обов'язку, совість, стид, честь, щастя. Поняття щастя вони трактують як моральне задоволення від усвідомлення правильності основної життєвої позиції. Відзначимо, що ця позиція в кожній людині індивідуальна, співвідносна як із внутрішніми, так і з зовнішніми, соціокультурними чинниками не тільки моралі, а й права, екології, політики, естетики, релігії і т. ін. Тому, говорячи про щастя в контексті моралі, відмітимо ще й такі особливості, як свобода вибору, внутрішня культура, ціннісні орієнтації, життєва позиція. Філософ і письменник минулого століття Анрі Жід, запитуючи: «Хто може розповісти про щастя?», безапеляційно відповідав: «Тільки той, хто сам його створює, і тільки той, хто сам його руйнує».

Наголосимо, що моральність, як спосіб поведінки людей, де порушуються або дотримуються норми моралі, є лише однією із можливостей проявів щастя, внутрішнім або зовнішнім його регулятором. Не завжди поведінку людини можна вимірювати з точки зору моралі та моральних норм. Тому, не до кінця можна погодитись із трактовкою щастя, як «морального почуття радості, гордості, задоволення, повноти життя, яке виникає в людини в процесі і в результаті здійснення особистих інтересів, і в той же час, визнання іншими його поступків як достойних» [1, с. 263].

Особливістю щастя є його «вкоріненість» як в свідомість, так і в буття людини. Одним із проявів цієї «вкоріненості» є оптимізм та песимізм. Шопенгауер вважав, що тільки веселість здатна дати щастя готівкою, все інше – всього лише вексель на щастя, хоча ця готівка може бути менша за те, що отримують за векселем.

В. Татаркевич вважає, що древні філософи тільки в окремих випадках «евдемонію» протиставляли «какодемонії», тому що такі поняття, як блаженство і насолода взагалі не утворювали негативних категорій. «Негативний термін «нещастя» є особливістю сучасних мов. Філософи говорили найчастіше про щастя як про ідеал, а не як характеристику життя, тому вони могли оперувати одним лише словом «щастя», обходячись без його протилежності» [7, с. 99-100].

І.Мечников підкреслює, що набутий досвід оптимізму обумовить в старості найвищий рівень переживання повноти життя: «...найбільше щастя полягає в нормальній еволюції відчуття життя, яке веде до спокійної старості та до почуття насиченості життям» [8, с. 282]. Тому розвиток у особистості відчуття цінності життя, здорового його способу, призведе до повноти його відчуття тільки в похилому віці. «Ось чому ми можемо назвати аморальною людину, яка в молодому віці розтрачає здоров'я та сили... Позбавляє себе можливості відчувати найбільше задоволення життям» [8, с. 281].

Вагомим є той факт, що позитивні емоції та настрої, оптимізм, почуття задоволення впливають на процес засвоєння знань. Дослідження вітчизняних учених (І. Єршова-Бабенко, С. Корнієнко та ін.) доводять, що страх, явища депривації, виснаження психоемоційної сфери знижують процес запам'ятовування навчальної інформації. Так, у студентів початкових курсів спостерігається підвищення рівня тривожності та емоційної нестійкості в середньому на 10-15% з кожним подальшим роком навчання, тобто середній рівень тривожності має тенденцію зростання до високого з кожним подальшим роком навчання. Вчені пов'язують такі процеси зі зростанням інформаційних та емоційних навантажень на студента, а також з умовами росту агресивності інформаційного показника середовища [9, с. 25].

В зарубіжній науковій думці на рубежі ХХ та ХХІ століть проблема щастя активно

© *Блохіна Л. Л., Тодорова С. М.*

розглядається також в новій галузі психологічного знання і практики – позитивній психології. Дана наука переймається проблемами оптимального функціонування людини, умовами її суб'єктивного благополуччя (subjective well-being) та розквіту особистості індивіда в суспільстві. Дослідження в цьому напрямку проводили психологи Бредберн, Вейлант, Дінер, Кемпбелл, Кентріл, Конверс, Роджерс, Селігман, Чиксентміхалі, та інші. Проведений аналіз наукових джерел, дозволяє нам стверджувати, що навчання оптимізму є необхідною умовою подолання девіацій, кризових станів, воно проявляється в здатності людини переживати надію на успіх, турбуватися про себе і конструктивно долати перешкоди на шляху досягнення поставленої мети.

Отже, поняття щастя ми розуміємо як іманентно присущу, трансперсональну, екзистенційну (духовно-матеріальну) компоненти ціннісно-смыслового універсуму людини [4, с. 8].

За висловом С.Кримського, світ, конституційований як ціннісно-смысловий універсум, є предметним полем фундаментальної філософської проблематики, якщо інтерпретувати її головне питання з точки зору принципу єдності мислення і буття [4, с. 14]. І щастя як феномен проблемного поля філософії освіти є одним із корелятивів стабільності та цілісності всієї системи, яка базується на світоглядній гармонії людини і світу, соціуму і буття, екзистенції та життєтворчості. Стосовно філософії освіти як науки, яка однією із функцій має пізнання світу, себе, людей, цінностей і надбань цивілізаційного поступу людства, що об'єктивуються для людини як мета життя і самовдосконалення, як можливість реалізації своєї життєвої програми самопізнання і саморефлексії, – поняття щастя неоднозначне і багатопланове. Щодо світоглядних та пізнавальних освітніх парадигм в контексті «внутрішньої» та «зовнішньої» трансформації, безперервності освітнього досвіду та пізнання, їх творення та осмислення це поняття є одним із показників успішності всіх тих процесів, які відбуваються в освітній галузі. Рефлексія даного поняття в контексті національної освіти має прокласти шлях для розвитку вітчизняної духовно-інтелектуальної парадигми, освоєння ще одного «порогу», щабля інституалізації української освіти в контексті інтеграції цінностей у сферу освітньої теорії і практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ильин В.В. Философия в схемах и комментария / В. В. Ильин, А. В. Машенцев. — СПб. : Питер, 2008. — 304 с.
2. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; [пер. з нім. та приміт. І.Бурковського]. — К. : Юніверс, 2000. — 504 с.
3. Лой А. Про введення в кантівську метафізику // Кант И. Критика чистого разума / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. — К. : Юніверс, 2000. — С. 9
4. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 367 с.
5. Гарднер М. Крестіки-нолики / М. Гарднер. — М. : 1988.
6. Botkin I.W No limits to learning / I. W. Botkin, V. Elmandra, M. Malitra. — Oxford, 1999
7. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека / В. Татаркевич. — М. : «Прогресс», 1981. — 365 с.
8. Мечников И.И. Этюды оптимизма / И. И. Мечников. — М., 1964. — 339 с.
9. Ершова-Бабенко И. В. Методология исследования психики как синергетического объекта. Монография / И. В. Ершова-Бабенко — Одесса, ОДЭКОМ, 1992. — 124с.

Блохіна Л. Л. – доцент, кандидат філол. н., зав. кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій

Тодорова С. М. – аспірант Одеської національної академії харчових технологій.

УДК: 141. 32 : 821. 161. 2-1

ХУДОЖНЬО-ФІЛОСОФСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ В. СТУСОМ ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

У статті розкриваються соціально-філософські погляди В.Стуса стосовно миру, людини, Бога, суспільства. Висловлено припущення, що екзистенціалізм поета є релігійним. Розроблена Стусом екзистенціально-символічна концепція дозволяє вважати його самодостатнім філософським